

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. дн Елка Кирилова Янакиева

На дисертационния труд на доц. д-р Розалина Пламенова Енгелс-Критидис

Представен за придобиване на научна степен

„доктор на науките” по професионално направление 1.2. Педагогика

(Предучилищна педагогика).

На тема:

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ И ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА ПЕДАГОГИЧЕСКОТО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В ДЕТСКАТА ГРАДИНА

Представеният дисертационен труд съдържа общо 312 страници, илюстриран е с 14 таблици и 47 фигури и 56 снимки. Списъкът с използваната литература включва 140 заглавия на кирилица, 50 на латиница и 3 он-лайн ресурса. Структуриран е в увод, пет глави, заключение, изводи и препоръки и приложения.

Формулировката на **дисертационната тема** е пределно ясна, в същността си тя очертава научния проблем на който се търси решение. В контекста на заглавието се съдържат обекта на изследването (индивидуализацията и диференциацията на педагогическото взаимодействие), предмета на изследването (педагогическото взаимодействие) и целта (прилагането им в педагогическата практика в детската градина с оглед усъвършенстването на образователния процес). Темата на дисертацията изцяло съответства на декларираното научно направление 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика.)

Актуалността на дисертационната тема се определя от параметрите на следните противоречия:

- На **социално-педагогическо равнище**: от една страна имаме постоянен експертен натиск върху детския учител да диференцира развиващите и образователните задачи с оглед на индивидуалните особености на децата, да ги изпълва с личностно-ориентирано съдържание, а от друга страна хуманизацията на образователната система и демократичните промени в нашето общество разширяват периметъра на индивидуалните различия между децата, което изправя учителя пред стена от трудни за разрешаване практически проблеми.

- На **научно-педагогическо равнище**: от една страна имаме необходимост от индивидуализация и личностно-значима ориентация на образователния процес в

детската градина, а от друга страна нямаме теория и практико-приложен модел, на основата на който това противоречие да бъде разрешено;

• На **научно-методическо равнище**: от една страна имаме необходимост да използваме развиващия и образователен потенциал на специфичните за предучилищната възраст детски дейности (игра, изобразителна дейност, трудоподобна дейност, учене) и от друга страна, отсъстват педагогически технологични решения за детерминиране на индивидуални, личностно-ориентирани маршрути, позволяващи детското развитие да се основава на удовлетворяващи детето, личностно-значими съдържателни аспекти на различните видове дейност.

Смятам, че формулировката на темата на дисертацията съдържа в себе си тези противоречия, тя ни насочва към тях, и ни кара да очакваме изясняване на пътищата и начините за тяхното разрешаване.

В дисертационния труд *е обособен увод*. В него, още в първите редове, се декларира, че в хода на изследването в центъра е поставено детето с неговите разнообразни индивидуални потребности и особености, като на преден план се извежда неговото емоционално благополучие. Дадени са **определения на понятията индивидуализация и диференциация** и е изяснена същността на специфичната им взаимовръзка. Специфично е, че индивидуализацията се определя чрез разбирането за персонализирания подход, който в педагогическата практика се осъществява посредством вариативно-динамична възпитателна система. С други думи индивидуализацията се разглежда не като застинала структура, а като процес на промяна и развитие. И от тук логически диференциацията се превръща в микро-групов вариант на организация на децата, който осигурява оптимален процес на индивидуализация. В светлината на тези определения, дадени от Розалина Енгелс-Критидис, индивидуализацията и диференциацията са интерпретирани не само от гледна точка на теорията; те са интерпретирани и от гледна точка на педагогическата технология. Затова логично обоснована е и **целта на изследването**: да се разработи и обоснове концептуално-технологичен, вариативно-динамичен модел за индивидуализация и диференциация на педагогическото взаимодействие.

Обектът и предметът на изследването са взаимно свързани, те са формулирани обосновано, предметът на изследването е позициониран в рамките на обекта. Техните параметри гарантират достатъчно голям обем на експерименталната работа и получаването на надеждни резултати.

Формулирана е една обща *хипотеза*, от която са изведени пет подхипотези. В основната хипотеза забелязваме няколко значими момента. *Първо*, образователния напредък на децата се разглежда като функция на индивидуализацията и диференциацията на педагогическото взаимодействие. *Второ*, за да бъде ефективна тази функция на индивидуализацията и диференциацията на педагогическото взаимодействие е необходимо то да бъде целесъобразно, многопосочно и активно. *Трето*, за да осигурим активността на децата е необходимо педагогическото взаимодействие да се осъществява в контекста на учене чрез преживяване и обогатяване на личностно-значимия опит на детето. Тези три момента на хипотезата са логически взаимосвързани и се намират в органично единство. Петте *подхипотези* разширяват съдържанието на хипотезата без да я повтарят като очертават и кръга в съответствие с който би следвало да се композира както диагностичния инструментариум, така и съдържанието на психолого-педагогическия експеримент. Подхипотезите разклоняват смислово основната хипотеза като последователно я свързват със значението на възрастта на децата, поведенческите особености които са органично свързани с психосексуалното развитие (момчета и момичета), връзката между благополучието на отделните деца и техния образователен напредък от една страна и от друга - включването на отделните деца в педагогическото взаимодействие и осигуряване на техния образователен напредък, и не на последно място – преобладаващата позитивна нагласа към индивидуализацията и диференциацията в педагогическото взаимодействие на всички членове на педагогическия екип. Хипотезата и подхипотезите са разработени на високо научно равнище, те могат да бъдат източник за идеи на наукознанието, и по специално на гносеологията на научното знание.

Научно-изследователските задачи са девет; съдържателно тяхната формулировка би спечелила повече, ако авторката ги беше ограничила в рамките на изискванията на хипотезата и подхипотезите и ги беше подчинила изцяло на тях. Това евентуално би означавало пет научно-изследователски задачи, насочени към проверка на всяка една от подхипотезите. Всъщност по-нататъшната логика на дисертационното изследване е конструирано не върху логиката на формулираните от Розалина Енгелс-Критидис научно-изследователски задачи, а върху логиката на хипотезата и подхипотезите. Което потвърждава обективния характер на моята забележка.

Розалина Енгелс-Критидис е приложила нов начин за извеждане и прилагане на **диагностичния инструментариум** на дисертационното изследване. Тя спазва не класическото описание на методите на изследване, така както всички го знаем от

учебниците по експериментална психология: наименование на метода, научно-изследователска цел, материали, ход на провеждане на процедурата, отчитане на резултатите, анализ и изводи. В разрез с традицията тя определя най-напред **критериите и показателите на изследването**. И от гледна точка на научната логика това в разглежданото дисертационно изследване е направено обосновано: най-напред са определени критериите, които са в съответствие със съдържанието на подхипотезите, а след това са търсени и описани методите с които да се съберат данни по тези критерии. Розалина Енгелс-Критидис е извела **показатели и степени** за измерване на всеки от критериите. Критериите, показателите и степените са логически взаимно-свързани, те са разбираеми и убедителни от научна гледна точка.

Организацията на научното изследване е описана добросъвестно (три фази и пет етапа на изследването; внушителен брой участници).

Дисертационното изследване на Розалина Енгелс-Критидис е **методологически** издържано, в него са приложени следните **подходи**:

○ **Системно-структурен подход и системно-функционален подходи**, които са традиционни за педагогическите изследвания, но тук те са приложени с цел излизане от рамките на традиционализма. Индивидуализацията и диференциацията се изследват паралелно, едновременно, от няколко страни и в техните взаимни връзки. На този фон на преден план излиза органичното обединяване на тези два процеса, на тези две функциониращи тенденции, в което решаваща роля играе педагогическото взаимодействие.

○ **Исторически подход**, в светлината на който се разглежда развитието на идеите за детската индивидуалност и изследванията на нейната феноменология, възникването и развитието на идеите за индивидуалния подход и диференциацията на педагогическото въздействие, а по-късно – взаимодействие, за ролята на личните преживявания и дейността като педагогически детерминанти на детското развитие и поведение. Би могло той да бъде приложен с по-голяма пълнота и последователност, основавайки се на съвременната българска предучилищна педагогика и генезиса на нейните идеи. Не е анализирана и дадена оценка на такива големи наши педагози и изследователи и организатори на предучилищното образование като Никола Живков, проф.Димитър Кацаров (лекциите на Люба Попова), влиянието на американската детска градина и по-специално на идеите на Елизабет Харисън, София Аврамова, Елка Петрова, Василка Манова-Томова, Цонка Шейтанова, Боряна Бонева, Снежина Македонска, Надежда Витанова, Марин Андреев, Петър Николов, Дина Батоева, Любослава Пенева, Димитър

Кр. Димитров. Някои от тях не говорят пряко за индивидуализация и диференциация на педагогическото въздействие и взаимодействие, но разбирането на тези процеси е залегнало в основата на създаваните от тях педагогически модели и предлагани педагогически практики. Отсъствието на тези автори ощетява историческия анализ на генезиса на предмета на научното изследване, а следователно ограничава и възможностите за комплексно извеждане и очертаване на противоречията, които детерминират извеждането на научно-изследователската цел.

○ **Дейностен подход**, който се концептуализира чрез теоретично и практически приложената идея за учене чрез преживяване и придобиване на личностно-значим детски опит. Последният в българската предучилищна педагогика неизменно се е свързвал с играта, която се разбира не просто като водеща в психическото развитие дейност, тя е и дейност към която детето е най-страстно привързано и всичко, което е свързано с нея е свръх личностно-значимо. Генезисът на тази идея започва от теорията за единството на основните дейности на Елка Петрова, която е специфичен и оригинален български пинос в предучилищната педагогика, минава през анализа на играта като социална система на Надежда Витанова и излиза на типовите игрови технологии, обогатяващото педагогическо взаимодействие и доминирането на субект-субектните отношения в педагогическото взаимодействие на Димитър Кр.Димитров. Тук би трябвало да се отбележи, че тези идеи са залегнали и в разработените от Весела Гюрова педагогически технологии за игрово взаимодействие.

Съдържанието на дисертацията се характеризира с:

○ **Обективност.** Въпреки направените забележки считам, че в дисертационното изследване на Розалина Енгелс-Критидис обективността е налице, тя се проявява в подбора на теоретичните източници за оформяне на научната концепция, в научната обосновааност и реалистичност на формулираните хипотези и в адекватно поставените научно-изследователски задачи.

○ **Верифицируемост.** Резултатите в дисертационното изследване са описани така, че всяка разкрита закономерност, описан факт, или изградена научна теза могат да бъдат проверени.

○ **Приложна насоченост:** диагностичният инструментариум и формирация етап от изследването са проведени оптимално - с най-малка загуба на време и енергия са постигнати високи резултати. Те са разбираеми, лесни за анализ и приложение, поради което насочването им към широко внедряване в педагогическата практика няма да срещне неразбиране или съпротива.

○ **Рефлексивност.** Налице са индикации, че същността на изследването може да излезе от вътрешно теоретичната същност на проблема за индивидуализация и диференциация на педагогическото взаимодействие, и да се насочи не само към детерминиране на образователния напредък на децата, а и към тяхната цялостна социализация. В процеса на последната се формира себеуважението, претенциите за достижения и Аз-образа.

Розалина Енгелс-Критидис е провела **психолого-педагогически експеримент**, чиято структура също разчупва обичайните рамки на подобен тип изследвания. Той съдържа няколко етапа: подготвително-констатиращ, концептуално-разработващ, експериментално-емпиричен, аналитико-статистически, обучително-популяризиращ и контролен (анализ на получените резултати). Изследването се придържа изцяло към логиката на хипотезата и съдържанието на подхипотезите. То е насочено към проверка на основните постановки, отразени в тях. Показано е функционирането на създадения от Розалина Енгелс-Критидис концептуално-технологичен, вариативно-динамичен, образователен модел за индивидуализация и диференциация, фокусиран към разширяване на възможностите за образователен напредък на всяко дете.

Заклучението, изводите и препоръките обобщават основната идея на дисертационното изследване и са детерминанти за оптималността и ефективността на образователния процес в детската градина.

Приемам справката за научните приноси на дисертацията, но същевременно искам да подчертая кои според мен са най-съществените от тях:

○ **В теоретичен план:** направено е аналитично обобщаване на педагогическите изследвания за индивидуализацията и диференциацията и детерминирането на оптимални пътища за осъществяване на педагогическо взаимодействие с децата от предучилищна възраст; очертани са основните тенденции в развитието на тази идея, изведени са основните критерии, показатели и степени на развитието на индивидуализацията и диференциацията на педагогическото взаимодействие.

○ **В практико-приложен план:** създаден е концептуално-технологичен, вариативно-динамичен, образователен модел за индивидуализация и диференциация на педагогическото взаимодействие, чиято успешност е гарантирана от комплекс от възпитателни методи и похвати. Ефективността на модела е експериментално потвърдена. Моделът е научно-обоснован, иновативен, лесен за приложение в педагогическата практика.

Розалина Енгелс-Критидис е представила **12 публикации**, отговарящи на темата и съдържанието на дисертационния труд, от които 6 са самостоятелни, останалите 6 са в съавторство. Те са разпределени както следва: 2 – в сп. Педагогика, 1 – сп. на Софийския университет за образователни изследвания, 1 – Годишник на СУ „Климент Охридски“ – ФНПП, 7 – в сборници с доклади от научни конференции.

Съдържанието на **автореферата** съответства на съдържанието на дисертацията. Той е структуриран съобразно всички изисквания. В него е включена *обективна справка за научните приноси*. Отражена е и *публикационната активност* на Розалина Енгелс-Критидис.

Дисертационният труд на Розалина Енгелс-Критидис е **напълно самостоятелно постижение**, независимо от големия брой съмишленици, които са подкрепяли и подпомагали работата по него. Съдържанието на дисертацията и постигнатите научни резултати съответстват на целта на научното изследване и дават основание за потвърждаване на хипотезата. Те определено и еднозначно носят практическа полза. Затова смятам, че предложеното изследване представлява сериозно научно достижение в областта на предучилищната педагогика. То отговаря на изискванията на ЗРАСРБ, на Правилника за неговото приложение, както и на Правилника за развитие на академичния състав.

Приложеният към дисертацията **автореферат** отразява същността на изследването и коректно представя приносите от него. В дисертационния труд, автореферата и представените научни публикации **няма плагиатство, налице са оригиналност на изследването, на неговото оформяне и представяне и не са нарушени авторските права, и правата на интелектуалната собственост на никого.**

Към Розалина Енгелс-Критидис имам следните **въпроси**:

- Проф. Е. Петрова, в едно от своите изследвания обстойно развива идеята за самостоятелността на детето и ролята ѝ в развитието на неговата личност. Тя подчертава, че детерминантния фактор за развитие на самостоятелността (която в нейните изследвания следва да разглеждаме като синоним на субектността) е личностно-значимият опит на детето, получен в занятията (които сега наричаме педагогически ситуации), а личностно-значим е опита тогава, когато детето е уверено, че това, което то научава (тук и сега) ще му потрябва в творческата игра. Тогава детето е най-мотивирано и учи най-добре и най-результативно. Затова и съдържанието на запознаването с околната действителност Е.Петрова логически обвързва със съдържанието на предпочитаните от децата игри, предимно с творческите. Какво е вашето мнение за тези научни изследвания

и защо техният анализ не е намерил място в теоретичната част на вашето изследване, а направените от нея практически нововъведения не са източник за развитието на вашите?

○ Познавате ли теорията за обогатяващото педагогическо взаимодействие на доц. Димитър Кр.Димитров? Неговите разработки за технологично осигуряване на обогатяващото педагогическо взаимодействие, за функциите и детерминиращите фактори на субект-субектните отношения в развитието на детето, за ученето чрез игра биха могли значително да подкрепят вашите идеи, да ви помогнат да ги доразвиете и дори в някаквастепен да ги измените.

В ЗАКЛЮЧЕНИЕ, дисертационното изследване Розалина Енгелс-Критидис **СЪДЪРЖА ТЕОРЕТИЧНИ ПОСТАНОВКИ И РЕШЕНИЯ НА АКТУАЛНИ НАУЧНИ И НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ПРОБЛЕМИ**, които имат важно значение за разрешаването на редица практически въпроси, свързани с организацията на педагогическия процес в детската градина и иновативното развитие на предучилищното образование. Постигнатите **РЕЗУЛТАТИ ИМАТ ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНО ЗНАЧЕНИЕ**; те биха могли да дадат тласък на развитието на наукознанието и теорията и логиката на научните изследвания. Давам **ПОЛОЖИТЕЛНА ОЦЕНКА** на дисертационния труд на и предлагам на научното жури да **ПРИСЪДИ НАУЧНАТА СТЕПЕН ДОКТОР НА НАУКИТЕ** на Розалина Енгелс-Критидис в направление 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика).

14 януари 2020 г.

РЕЦЕНЗЕНТ:.....

Проф. дн Елка Янакиева